

Весна Половина

СТИЛИСТИКА ЛИНГВИСТИЧКИХ ТЕКСТОВА

Велики је број именована разних стилистика у прошлости и данас: према месту и језику о чијој се стилистици ради, према методу који се исказује, према појединости и свеукупности стила једног ствараоца или читаве групе. Отуда данас познати појмови као што су стилистика српског, енглеског, француског језика на пример, затим објективна и субјективна стилистика, стилистика текста, синтаксичка стилистика,¹ итд.

Ипак, међу бројним темама којима се стилистика бави нисмо наишли на радове који би се, у оквиру анализе стилова и жанрова, бавили стилем општелингвистичких текстова.

Потребу анализе језика лингвистике истакли су и неки страни и наши лингвисти. Тако Дел Хајмз² међу занемареним темама америчког структурализма наводи и „форме изражавања” у лингвистици, њеним школама, жанровима и стиловима. А те форме би могле да обухвате на пример проблем транскрипције или односа према другим код једног лингвисте, лингвистичке школе, или традиције. При томе он напомиње да је Блумфилдов период био „безличан”, Чомски је „самоиспољавајући” (self-expressive). Као питање којим би могла да се позабави стилистика лингвистике Хајмз наводи на пример проблем експлицитности, објашњавања, метафора, конвенција, синтаксичких структура, итд. А Душан Јовић³ каже да „Историја школа и праваца не даје увид у језик којим су те теорије обликоване, а недовољно је истражен однос метајезика лингвистике према природном језику”.

¹ Као примере навешћемо: В. Водинцов, *Стилистика текста*, Москва, Наука, 1980; Г. А. Крилова, *Основы функциональной стилистики русского языка*, Москва, Русский язык, 1979; Н. Иковинков, *Стилистический анализ текста*, Киев, Радинаская школа, 1982; Juncker Andreas, *Social Stylistics*, New York-Berlin, Mouton de Gruyter, 1992, и многи други.

² Dell Hymes, *American Structuralism*, u: *Current Trends in Linguistics*, 1975, vol. 13, стр. 1121–1124.

³ Душан Јовић, *Моћ научног језика професора Бошковића*, Славистички зборник, Нови Сад, 1978, стр. 176–180.

Наша је намера да проблему стилистике лингвистичких текстова приђемо кроз анализу општелингвистичких текстова једног од наших највећих лингвиста овог века, Александра Белића. У нашем излагању желимо да покажемо: 1) како Белић схвата стилистику, у каквим је корелацијама то схватање са његовом општом лингвистиком и 2) које су особине његовог стила у текстовима везаним за општелингвистичке теме. Наш корпус се састоји од Белићевих радова посвећених општој лингвистици.⁴

Све што је Белић написао о стилистици дубоко је везано, имплицитно или експлицитно, за његово схватање опште лингвистике у којој он посматра језичке појаве на два начина: 1) на временској равни и изводи закључке на основу општих принципа језичких појава које пружа историја и 2) на просторној равни на којој изводи закључке на основу општих принципа који владају у многим језицима света.

Пратећи помно све што се дешава у лингвистици, па и стилистици у његово време, а вођен својим поимањем језичких и стилистичких законитости, он у сваком свом раду из ових области даје свој допринос. У свом чланку *Стил и језик*⁵ проширује и продубљава проблем појма и дефиниције стила у односу на стилистичаре свог времена у свету. Он каже: „Обично се сматра да је стил, начин писања својствен каквом истакнутом књижевнику, на пример Дучићев стил, Скерлићев стил. Али то би било само уже значење речи 'стил'. Стил има свако ко пише и говори. То не значи да свако има изграђен стил, или добар начин писања. Ако неко стално мења нове начине, угледањем на друге, или удешавањем свога начина говора према самом предмету и то би значило да је његов стил нарочите врсте. Појам стила обухвата сувише много ствари тако да је тешко рећи докле допиру његове границе [...] Границе стила су простране

⁴ У обзир смо узели следеће радове Александра Белића: *О језичкој природи и језичком развоју*, Лингвистичка испитивања, Београд, САНУ, 1941, књига I, и књига II, Београд, 1952, САНУ. *Стил и језик*, Наш језик, 1935, III, св. 5, стр. 133–141. *Размишљања о језику*, Наш језик, 1935, III, св. 8, стр. 225–229. Филологија и лингвистика, Српски књижевни гласник, 1935, XLIV, стр. 29–35. *Размишљања о језику*, Правда, 27–30, IV 1935. *Једно поређење француске и српске стилистике*, Српски књижевни гласник, 1939, LVIII, стр. 338–341. *Стилистика и граматика*, Наш језик, 1940, VII, св. 1, стр. 1–5. *Стилистика у светлости женевске школе I*, Наш језик, VII, 1940, св. 2–3, стр. 33–39, затим (у наставцима): Наш језик, VII, св. 4, стр. 97–101, Наш језик, VII, св. 5, стр. 129–133. *Београд и књижевни језик*, Наш језик, VII, св. 7, стр. 193–196. *Внутренняя и внешняя языковая форма*, Известия Академии наук СССР, Москва, 1946, V, стр. 179–182.

⁵ Наш језик, 1935, III, св. 5, стр. 133–141.

јер писац може у разним бескрајним могућностима да комбинује речи, да изводи метафоре из разних комбинација [...] Нема цифара којима би се могао исказати број таквих могућности”.

Лингвистичко разматрање језика показује дух или природу језичких појава. Природом или духом језика одређују се могућности за мисаони или осећајни начин исказивања мисли. Свим тим могућностима са њиховим везивањима за потребе и циљеве нашег стваралаштва ма које врсте бави се стилистика. Сваки стваралац прави избор саопштавања или саобраћања која никад не могу бити потпуно иста код свих људи и даје оно што се назива стилем појединца. „Из језика употребљавају људи оно што највише одговара њиховом карактеру и њиховим мислилачким особинама. На тај начин обично се неколико особина јавља као оно што је најкарактеристичније у њиховом стилу. По њима се њихов стил одређује иако оне не представљају никад све њихове стилске особине”.

Белић тако можда најпотпуније у свом времену одређује однос језика и стила и у даљој консеквенци однос домена опште лингвистике и стилистике. А када му се наметне потреба да стил дефинише с обзиром на конкретне прилике, када је на пример писао о *београдском стилу*, и ту је дошла до изражаја његова општелингвистичка мисао.⁶ Он показује и друштвене услове у којима је настао тај термин и који ће одредити и његово тумачење појаве „београдског стила” који он увек пише под наводницима. Он најпре показује како је створен овај термин, шта он значи и ко су творци београдског стила. Сматра да су тај термин и тенденција створени пред крај друге половине XIX века. Тај стил „карактерише слобода стварања у границама народног духа: Околности у којима је настао јесте брзи културни и духовни развитак у ком су представници Београда, општећи са свим центрима света, а нарочито са француског, руског и немачког подручја почели и себе изграђивати у духу опште европске културе...” Закључује да појам „београдског стила” треба схватити као апстракцију различитих београдских стилова који су одредили као слободу стварања књижевног језика Војислав Илић и други Београђани, а којим су пришли и побеоградили се Матавуљ, Андрић, и други. У основи тог београдског језика је, каже он, Вуков језик, а творци београдског стила су сви они који су у Вуковом духу писали до данас.

Тако је Белић социолошким и општелингвистичким приступом одговорио на проблеме просторног и социолошког детерминисања

⁶ *Београд и књижевни језик*, Наш језик, 1940, VII, св. 7, стр. 193–196.

језика и стила. Оваквим схватањем основе и целокупности проблема стила не само са чисто формалне стране, него и с обзиром на генезу стила антиципирао је савремене социолошке приступе проучавања стила. Сходно свом широком свеобухватном сагледавању стилистике, он је тумачи шире и дубље него њему савремени стилистичари. У том погледу су карактеристични његови написи о стилистици у светлу женевске школе, и неким другим чланцима.⁷ Признавао је заслугу Шарлу Бајиу што је у стилистици ишао даље од стилистичара у прошлости и одбацивао све што се у дотадашњим стилистичким испитивањима заодевало готовим шаблонским формулама једне епохе и тако дао синхроничну стилистику, али је критиковао Бајија зато што је овај, примењујући на стилистику општелингвистичку концепцију Де Сосира сматрао да је предмет стилистике општи разговорни језик, а не и језик појединих писаца, чија анализа стила би, по Бајиу, припадала естетици, а не лингвистици. Белић је сматрао да је то недостатак Бајиеве стилистике, јер би то значило сужавање лингвистике и стилистике као науке. Белић је био и против Бајиовог схватања да је предмет стилистике само оно што је афективно у језику.

Свој део позитивног, али и социолошког односа према Бајиевој стилистици Белић је исказао и применио у анализи основа француске и српске стилистике.⁸

Белић полази од Бајиеве поставке да се при стилистичкој анализи мора најпре одредити база и мерила која се примењују у свакој стилистичкој оцени, и чињенице да је Баји за ту основу узео разговорни књижевни језик образованих Француза, то јест језичко осећање француског друштва које у себи прерађује материјал књижевног језика, узима из њега што му одговара и даје му опште заједничко обележје. Тиме се долази до „чистилишта свих индивидуалних књижевних језика до неког општег народног прерађивања и престилизовања материјала које су у општу творницу књижевног језика убацила разна времена, и разни индивидуални таленти по теми и обради дела”.

Исто онако као што је Де Сосир, поред заједничког речничког материјала за једну друштвену целину узимао општа места (*loci communes*) да на основу њих испита употребу речи у реченици, тако чини и Баји узимајући опште изразе, освештане употребом у разговорном језику да

⁷ *Стилистика у светлости женевске школе*, дат у наставцима у Нашем језику, 1940, VII, св. 2–3, стр. 33–39, св. 4, стр. 97–101, и 1940, св. 5, стр. 129–133.

⁸ *Једно поређење француске и српске стилистике*, Српски књижевни гласник, 1939, књ. 58, стр. 338–341.

на основу њих изнесе све особине емотивног начина изражавања свега што се у души представника француског народа дешава.

Код нас, када је стварана база наше стилистике, прилике су биле друкчије, истиче Белић. Разлике између књижевног и народног језика за прво време Караџићевог рада једино могу бити мерило стилистичких особина нашег књижевног језика. „Зато се у прво време од књижевног језика и тражила само правилност народног језика. Зато се тада заборављало да књижевник има право да ствара у духу (подвукао Белић) народног језика. Сличност Бајиа и Вука је велика. За једног и за другог тражи се као база *живо друштвено врело* (подвукао Белић), код Бајиа је то књижевни језик, а код Вука народни језик нашег народа. А и једна и друга средина су творачки неограничене само прећутним пристанком друштвене или народне средине који се огледа у *општем прихватању* (подвукао Белић) извесне црте, а индивидуално стваралаштво треба у обема да добије неограничени полет напајајући се с различитих извора и дајући све нове лепоте књижевним језицима својих средина из које је оно узлетело према новим висинама.”

Иначе, Белић посматра стил и стилистику на свеобухватнији начин. Он се тако односи не само према Бајиу, него и према Крочеовом схватању стилистике које је уже од његовог, и према Рисовој, Виноградовљевој и Маретићевој стилистици.

Расправљајући, на пример, Рисово схватање односа између граматике и стилистике, и Рисову поделу стилистике на научну, објективну и субјективну стилистику, према којој научна стилистика испитује стил уколико се тиче садржине и намене или циља неког дела, а субјективна испитује колико се стил налази у зависности од индивидуалних пишчевих особина, и да су за стилистику обавезни резултати до којих је дошла граматика, Белић каже: „Док се теоријски говори о субјективној лингвистици и граматичности све је јасно, али када се пређе на само дело, онда већ није тако. Уз то граматика може да има празнина, па према томе значи мора се узимати најпре у обзир објективна стилистика, а затим се према њој мора да оријентише субјективна која мора познавати особине говорника или историју књижевне врсте и њене захтеве!”⁹ А када се осврће на Маретићеву стилистику и оне редове у којима Маретић сматра да су јасноћа, истинитост и лепота битне особине стила из којих излазе све друге: једрина, лакоћа, логичност, тачност, складност, глаткоћа и чистоћа, Белић коментарише: „писци се разликују по стилу иако се држе свих ових прописа... И у мисаоном стилу има разлике код људи, из чега се види како

⁹ *Стилистика и граматика*, Наш језик, стр. 135.

је бескрајно велико поље стилистике, али оно није безгранично. Сам језик ставља границе стилским могућностима!”¹⁰

Када посматра стилистику у светлу њених односа са другим језичким дисциплинама, Белић каже да стилистика обухвата не само фонетику, морфологију, синтаксу и речник, већ је она „једно тело са сваком од њих, један вид сваке од њих”.¹¹

И тако, понављајући своја запажања уопштавајућег карактера и уносећи у то критериј целокупности као један од главних елемената своје теорије, Белић је у ствари, већ у овим редовима о стилистици и стилу дао оквир и подлогу неке врсте генеративног гледања на стил, с обзиром на урођене особине и карактер ствараоца; на систематску, свеобухватну, друштвену и комуникативну природу стила, много шире, дубље и синтетичније него што су то чинили његови савремени стилистичари. То, на свој начин, сведочи о јединствености његових општелингвистичких погледа и у домену стилистике.

Узимајући у обзир неке од одредница Белићевог схватања стила, као што је мисао да се за неког човека може одредити стил на основу оних његових особина које су најкарактеристичније, погледаћемо какав је Белићев стил у општелингвистичким радовима. Белићев стил у општој лингвистици одређује, по општим стилистичким основама, тема, намера и ефекат који жели да постигне код читаоца, а пре свега његово знање и процес његовог размишљања. То је класичан стил у најбољем смислу речи и у томе је његова општа вредност.

На макротекстуалном плану композиција Белићевих текстова из опште лингвистике, краћег обима, оцртавају се пре свега логичност, јединство целине текста у коју је сваки део чврсто уграђен и дорађен. Њему се не дешава да закључак његове стилистичке анализе, рецимо, нема „никакве везе са претходним текстом” (како је на једном месту критиковао Бајија).

Та целокупност, логички процеси, аргументација и примери у његовом тексту распоређени су у основне јединице текста, односно пасусе на следећи начин. Највише његових пасуса, а посматрали смо их у броју 100, што сматрамо статистички релевантним, има 7–9 штампаних редова. У нешто развијенијем обиму од 9–14 их је нешто мање, а најмање је оних који прелазе обим од 15 редова. Веома ретки су они који превазилазе двадесетак редова. Али тада се они тематски и формално у ствари

¹⁰ *Стил и језик*, Наш језик, стр. 135.

¹¹ *Филологија и лингвистика, и Наука и живот*, Правда, Београд, 1938, стр. 1–2.

разлажу на делове с подтемама. То значи и да ти дужи пасуси одговарају основним принципима сазнања, с обзиром на то да такво подтематско дељење ширих тема омогућава успешнију перцепцију и разумевање текста.

Кохезиони елементи који везују те пасусе у Белићевим текстовима су три врсте: 1. Везивни елементи катафоричког и анафоричког типа, по форми једноставни, и са јасном упућивачком функцијом, типични за разговорни језик. То су углавном деиксе попут: *Тако, И тако, Таква питања, Ето то, Али ово не значи, Према томе, Исто тако као* и слично. 2. Други тип везивања пасуса и већих надреченичних целина текста одликују се безличном нотом која се изражава често и заменицом *се*, односно пасивном конструкцијом попут: *Када се утврдило, Најзад се видело, Напред се видело, Мора се признати, Када се хоће говорити о, Тако се дошло до, Сад заборављало се*, 3. Трећи начин везивања је онај који упућује на везу аутора и текста и читаоца употребом личне заменице првог лица множине: *На томе ћемо се задржати, Видели смо, Видећемо*, итд. Притом Белић нарочито употребљава глагол „видети”. Прво лице једине *ја* користи ретко, и то обично чини само на почетку или на крају текста када, на пример, каже: *У овом чланку бих хтео да упознам читаоца... Ја не думал етими строками исчерать всё. Мне не хотелось входить здесь в...*

Ови примери јасно показују да Белић велику пажњу поклања целокупности текста, јер јасно, прецизно и без икаквих околишења упућује читаоца на те везе.

На синтаксичком плану може се посматрати обим реченице и њен динамизам, које су као и пасуси структуриране и у односу на веће текстуалне целине.

У својим текстовима о општим питањима језика и стилистике Белић најчешће употребљава сложену реченицу састављену од две просте, или простопроширене реченице. На око 350 реченица у више његових текстова на којима смо ово анализирали, 128 их је тако двојно структурираних. За њима долази сложена реченица из три просте реченице у 83 случаја. Затим проста реченица (са само једном предикацијом) у 56 случаја. А ова проста реченица најчешће завршава или почиње пасус, тему или подтему у пасусу. Сложене реченице састављене од четири просте се јављају у овом узорку 33 пута, а од 5 простих појавиле су се свега 30 пута. Све остале шире сложене реченице су или малобројне или појединачне. На тај начин, чини нам се, у његовом стилу одражава се непосредност комуникације, у којој се мисао развија у два, три дела, иде од познатог ка непознатом, што чини чврсту логичку основу његове рече-

нице. Оне реченице које се простиру шире од тројне структуре, развијају се помоћу уметнутих реченица, у додацима, као узгредна размишљања аутора – у ознакама времена и простора, у цитатима и доказима. Али и оне најдуже са директним или индиректним цитатима су веома јасне. Белић их доследно графички одељује употребом заграда које визуелно јаче делују на читаоца него што би ту деловале запете. И те уметнуте реченице су такође кратке, најчешће збијене, и не одвраћају читаочеву пажњу од главне, основне теме коју не обухвата та реченица. Белићев стил је непосредан, јасан и прецизан, такав да је у њему све релевантно и читалац не осећа сувишност.

Ова прецизност и јасност у Белићевом стилу испољава се и у две врсте реченица које служе исказивању општих закона и које бисмо назвали „уопштавајућим реченицама”, у којима фигурира нека варијанта колокације *сви језици света*. На пример: *Иако немамо историје свих језика света, Данашњи језици на кугли земљиној*, један од најважнијих односа у *свим језицима света*, *У језику на сваком кораку* сусрећемо се са језичким стварањем и језичким грађењем. Овакви искази јављају се код Белића само онда кад он третира теме које заиста логички захтевају да се прихвате као универзалне. Насупрот томе, у многим од ових уопштавајућих реченица присутни су и рестриктивни изрази или реченице, тамо где су неопходне: *Врло је чест случај*, *Има доста језика*, ... *језици света представљају извесну сличност или извесно јединство, али једно је особито важно*, *То се често дешава*, итд. У овим рестриктивним реченицама врло често се рестриција изражава и когнитивним рестрицијама попут: *Ја мислим*, *По мом мишљењу*, *То је ствар добро позната*, итд.¹²

Тако Белић у развијању мисли и аргументације и у реформулацијама смисла који су неминовни пратилац стила лингвистике, прибегава изразима који отклањају сваку аподиктичност у уопштавању. Они на неки начин одражавају његов „уравнотежени, толерантни карактер” о коме су говорили и његови ученици.¹³

Вероватно због свих ових особина свог стила Белић не употребљава много метафоре ни друге стилске фигуре. А када се оне појаве, оне су најчешће већ дуго у употреби у лингвистици и познате из лингвистичке литературе. На пример: *Порекло индоевропских језика је тамно*, *Сваки језик је један језички микрокосмос*, *У развоју књижевног језика нема*

¹² Ови примери су узети из књиге *О језичкој природи и језичком развоју*, стр. 6, 28, 33, 60.

¹³ На пример, Милка Ивић у предавању одржаном на Коларчевом народном универзитету под насловом „Александар Белић”, маја 1993. године.

мировања поред привидне устаљености и укочености његове *арматуре*, *унутрашња конструкција* сваког књижевног језика. Но, те уобичајене метафоре Белић ставља и под наводнике, тако да оне не делују банално у таквом контексту.¹⁴ Читаоцу који трага за његовим оригиналним метафорама пада у очи да их је веома мало, а када се јаве, оне су обично везане са „елементима природе”. Навешћемо један такав пример: „Зато и јесте све оно што је формално у језику у исто време и променљиво и зато су обични облици много ужи представници оних сила које се укрштају у појединим системима него њихова духовна подлога, као што је и *муња* само случајна манифестација, под извесним условима, оних фактора који у васиони стално постоје”.¹⁵

Можемо закључити, на основу анализираних појава у његовим текстовима, следеће: Белићев став према стилистици одликује се тежњом да тој дисциплини нађе право место у оквирима општелингвистичких појава, да јасно изложи сву комплексност стилистичких истраживања, притом не занемарујући потребу осветљавања таквих појава са свих релевантних аспеката. Тежња ка кохерентном, јасном а ипак дубоко промишљеном и спознатом, огледа се и у самом његовом стилу што се види како на макротекстуалном, тако и на синтаксичком и лексичком плану.

¹⁴ *О језичкој природи и језичком развоју*, стр. 2, 6, 14.

¹⁵ *Филологија и лингвистика*, стр. 31.